

ԿԱՐԵՆ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամ

ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿԱԽ ԽՈՐՀՐԴԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՍՈԴԵԼՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԿԻՐԱՌԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հոգվածում համեմատական իրավագիտական մեթոդի կիրառմամբ քննարկվում են շրջակա միջավայրի պահպանության անկախ մարմինների ինստիտուցիոնալ կազմակերպման միջազգային մոդելները՝ Միացյալ Թագավորության, Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության, Ֆրանսիայի Հանրապետության, Նիդեռլանդների Թագավորության և Նոր Զելանդիայի օրինակներով: Վերլուծվում են այդ մոդելների սահմանադրաիրավական կարգավիճակը, գործառնության լիազորությունները, հաշվետվողականության կառուցակարգերը և իրավակիրառական արդյունավետությունը՝ ժամանակակից սահմանադրական տեսության «երաշխավոր (guarantor) ինստիտուտների» դոկտրինի լույսի ներքո: Հետազոտության արդյունքում հիմնավորվում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում շրջակա միջավայրի պահպանության անկախ խորհրդի ստեղծումը՝ որպես հիբրիդային սահմանադրաիրավական ինստիտուտ, որը համադրում է խորհրդարանական լեգիտիմությունը, գիտահետազոտական ինքնավարությունը և սահմանափակ վերահսկողական լիազորությունները, հանդիսանում է մարդու հիմնարար իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության և պետության պոզիտիվ պարտավորությունների իրացման ինստիտուցիոնալ նախապայման:

Հիմնաբառեր- շրջակա միջավայրի իրավունք, սահմանադրականացում, անկախ պետական մարմիններ (guarantor institutions), պոզիտիվ պարտավորություններ, միջսերնդային արդարություն, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան, Օրհուսի կոմիտե, հիբրիդային ինստիտուցիոնալ մոդել, կարգավորիչ զավթում (regulatory capture), կլիմայական արդարադատություն:

Սեքդոնք. Հետազոտության ընթացքում ուսումնասիրվել և վերլուծվել են սահմանադրական և ներպետական իրավական նորմերը, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը և որոշ այլ երկրների ներպետական օրենսդրությունն ու այն փաստաթղթերը, որոնք կարգավորում են շրջակա միջավայրի քաղաքականությունն ու մարդու իրավունքների պաշտպանությունը: Հետազոտության շրջանակներում կիրառվել են համեմատական իրավական մեթոդը, համակարգային մոտեցումը, ինչպես նաև նկարագրական և մեկնաբանական վերլուծության մեթոդները:

Ներածություն

Շրջակա միջավայրի պահպանությունը XXI դարի սկզբին դարձել է ժամանակակից սահմանադրական իրավունքի առանցքային ուղղություններից մեկը: Կլիմայի փոփոխությունը, կենսաբազմազանության կրճատումը, բնական ռեսուրսների ինտենսիվ շահագործումը և արդյունաբերական աղտոտումը ձեռք են բերել սահմանադրաիրավական և մարդու իրավունքների պաշտպանության հիմնարար նշանակություն՝ պայմանավորելով պետական կառավարման համակարգերի վերափոխատվորման անհրաժեշտությունը: Այս զարգացում-

ները համեմատական սահմանադրաիրավական գիտության մեջ ամփոփվում են «շրջակա միջավայրի սահմանադրականացման» (environmental constitutionalism) հասկացությամբ, որով նկարագրվում է բնապահպանական արժեքների ու պարտավորությունների ամրագրումը սահմանադրական մակարդակում¹: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը՝ սկսած *Öneryildiz v. Turkey*² գործից մինչև *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland*⁴ որոշումը, հետևողականորեն ձևավորել է այն մոտեցումը, ըստ որի պետությունները կրում են շրջակա միջավայրի պահպանության պոզիտիվ պարտավորություններ՝ որպես կյանքի, առողջության և անձնական ու ընտանեկան կյանքի իրավունքների արդյունավետ ապահովման պայման:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 12-րդ հոդվածով՝ ամրագրված շրջակա միջավայրի պահպանության և կայուն զարգացման սկզբունքները ստեղծում են անհրաժեշտ սահմանադրաիրավական հիմք, սակայն դրանց արդյունավետ իրականացումը պահանջում է համապատասխան ինստիտուցիոնալ ճարտարապետություն: Գործող համակարգում բնապահպանական քաղաքականության մշակման, թույլտվությունների տրամադրման և վերահսկողության կենտրոնա-

ցումը գործադիր իշխանության շրջանակում առաջացնում է կառուցվածքային շահերի բախման և կարգավորիչ զավթման (regulatory capture) համակարգային ռիսկեր: Այս պայմաններում առաջարկվում է ձևավորել անկախ «Շրջակա միջավայրի պահպանության խորհուրդ», որը պետք է օժտված լինի գիտական փորձաքննության, անկախ մոնիթորինգի և սահմանափակ վերահսկողական լիազորությունների գործառնություններով՝ որպես շրջակա միջավայրի սահմանադրական պաշտպանության երաշխավոր ինստիտուտ:

Սույն հոդվածի նպատակն է համեմատական իրավագիտական վերլուծության միջոցով ուսումնասիրել անկախ բնապահպանական մարմինների միջազգային մոդելները և հիմնավորել Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրավական համակարգին համապատասխան ինստիտուցիոնալ մոդել: Հետազոտությունն ուղղված է միջազգային փորձի գնահատմանը, դրա փոխանցելիության հնարավորությունների բացահայտմանը և ազգային պայմաններին համապատասխան անկախ խորհրդի ձևավորման գործնական առաջարկությունների մշակմանը՝ հիմնվելով համեմատական իրավագիտական, համակարգային-կառուցվածքային և ինստիտուցիոնալ-գործառնության մեթոդաբանության վրա:

Անկախ պետական մարմինների սահմանադրավական տեսական հիմքերը

Ժամանակակից սահմանադրավական դոկտրինում անկախ պետական մարմինների ինստիտուտը ձևավորվել է որպես կառավարման որակի բարձրացման և քաղաքական ազդեցությունից մասնագիտական կարգավորման տարանջատման միջոց: Իրավագիտական տեսության մեջ ընդունված է տարբերակել անկախության երկու փոխկապակցված, սակայն տարբեր հարթություններ՝ ինստիտուցիոնալ և գործառնային:

Համեմատական սահմանադրական տեսության մեջ նման մարմինները գնալով դիտարկվում են որպես իշխանության դասական եռաբաժանման տրամաբանության մեջ չտեղավորվող «չորրորդ իշխանության» (fourth branch) կամ «երաշխավոր ինստիտուտների» (guarantor institutions) առանձին կատեգորիա¹: Ըստ Թ. Խայտանի առաջարկած տեսական կառուցակարգի՝ երաշխավոր ինստիտուտը հատուկ նպատակի համար ձևավորված սահմանադրական մարմին է, որն օժտված է թե՛ նյութական, թե՛ արտահայտչական կարողություններով և կոչված է երաշխավորելու սահմանադրական ժողովրդավարության այն նախապայմանները, որոնց ապահովումը երեք ավանդական ճյուղերը՝ շահերի բախման կամ կառուցվածքային սահմանափակումների պատճառով, ի վիճակի չեն արդյունավետորեն իրականացնել: Շրջակա միջավայրի պաշտպանության ոլորտը՝ իր բարձր

հանրային շահով, երկարաժամկետ և անդառնալի հետևանքներով ու գիտատեխնիկական բարդությամբ, հանդիսանում է հենց այն ոլորտներից, որտեղ երաշխավոր ինստիտուտի ձևավորումը սահմանադրաիրավականորեն հիմնավորված է:

Ինստիտուցիոնալ անկախությունը վերաբերում է պետական մարմնի կազմակերպական և իրավական կարգավիճակին և ենթադրում է, որ տվյալ մարմինը կառուցվածքային առումով չի գտնվում որևէ այլ պետական մարմնի ենթակայության ներքո, ունի ինքնուրույն իրավական կարգավիճակ, գործունեության կանոններ և որոշումների ընդունման ընթացակարգեր: Այն սովորաբար ապահովվում է մարմնի ստեղծումը օրենքով կամ սահմանադրությամբ, անդամների նշանակման և պաշտոնավարման կայուն ընթացակարգերով, վաղաժամկետ ազատման սահմանափակ հիմքերով և ֆինանսական ու կազմակերպական ինքնավարությամբ:

Գործառնության անկախությունը, իր հերթին, վերաբերում է անկախ մարմնի կողմից իրականացվող լիազորությունների իրականացման ազատությանը՝ մարմնի որոշումները հիմնված են բացառապես օրենքով, մասնագիտական չափանիշներով և հանրային շահի գնահատման վրա: Միջազգային փորձը վկայում է, որ արդյունավետ անկախության ապահովումը պահանջում է այս երկու տարրերի համադրություն, քանի որ հնարավոր են իրավիճակներ, երբ մարմինը ձևականորեն ունի ինստիտուցիոնալ անկախություն, սակայն գործնականում սահմանափակվում է իր գործառնությունների իրականացման մեջ քաղաքական կամ ֆինանսական ազդեցության միջոցով:

Անկախ մարմինների գործունեության կարևոր տեսական խնդիրներից մեկը վերաբերում է անկախության և հաշվետվողականության հավասարակշռությանը: Մի կողմից՝ նման մարմինները պետք է ունենան բավարար ինքնավարություն²՝ քաղաքական ճնշումներից պաշտպանված որոշումներ ընդունելու համար: Մյուս կողմից՝ ժողովրդավարական պետության պայմաններում ցանկացած պետական մարմին պարտավոր է պահպանել հաշվետվողականության սկզբունքը և պատասխանատու լինել հանրության ու ընտրված իշխանությունների առջև: Այս հավասարակշռությունը գործնականում արտահայտվում է զսպումների և հակաշփոթների բազմաստիճան համակարգի շրջանակում, որը թույլ է տալիս պահպանել անկախության և հաշվետվողականության հավասարակշռությունը:

Շրջակա միջավայրի պաշտպանության ոլորտը ներկայացնում է ինստիտուցիոնալ առանձնահատկություններով հատկանշվող իրավակարգավորման ոլորտ, որտեղ համատեղվում են անկախ մարմինների ստեղծումը հիմնավորող բոլոր էական

չափանիշները՝ բարձր հանրային շահի առկայություն, քաղաքական կոնյունկտուրայից կախվածության համակարգային ռիսկ, որոշումների անդառնալի կամ դժվար վերականգնելի հետևանքներ, ինչպես նաև բարդ գիտատեխնիկական բնույթ, որը պահանջում է մասնագիտացված փորձաքննություն: Գործադիր իշխանության կառուցվածքում կարգավորիչ գործառնությունների կենտրոնացման ռիսկը տեսականորեն բացատրվում է «կարգավորիչ զավթման» (regulatory capture) դոկտրինով, ըստ որի կարգավորող մարմինը հակված է ժամանակի ընթացքում ծառայելու կարգավորվող ոլորտի կենտրոնացված մասնավոր շահերին՝ ի հաշիվ ցրված հանրային շահի⁸: Բնապահպանական ոլորտում, որտեղ տնտեսական օգուտները կենտրոնացված են, իսկ էկոլոգիական ծախսերը ցրված են ժամանակի և սերունդների միջև, այս ռիսկը ձեռք է բերում կառուցվածքային բնույթ, ինչը լրացուցիչ հիմնավորում է վերահսկողական և գնահատողական գործառնության ինստիտուցիոնալ տարանջատումը գործադիր իշխանությունից:

Բացի այդ, շրջակա միջավայրի ոլորտը բնութագրվում է հատուկ ժամանակային հեռանկարով. էկոլոգիական որոշումները հաճախ ունեն երկարաժամկետ և կուտակային հետևանքներ, որոնք գերազանցում են ընտրական ցիկլերի սահմանները: Սա առաջացնում է «ժամանակային անհամաչափության» համակարգային խնդիր, քանի որ ժողովրդավարական քաղաքական համակարգերը հիմնված են կարճաժամկետ ընտրական փուլերի վրա, մինչդեռ ապագա սերունդները, չունենալով քաղաքական ներկայացվածություն, չեն կարող անմիջականորեն պաշտպանել իրենց շահերը: Այս խնդիրը սահմանադրաիրավական տեսության մեջ առնչվում է միջսերնդային արդարության (intergenerational equity) սկզբունքին, ըստ որի ներկա սերունդը հանդես է գալիս որպես ապագա սերունդների համար մոլորակի բնական ժառանգության հավատարմատար: Այս սկզբունքը դատաիրավական ամրագրում է ստացել, մասնավորապես, Գերմանիայի Դաշնային սահմանադրական դատարանի Neubauer (Klimaschutz) որոշմամբ, որով ձևակերպվեց «միջժամանակային ազատության երաշխավորման» դոկտրինը⁹:

Այս կառուցվածքային խնդրի հաղթահարման համար սահմանադրաիրավական դոկտրինում առաջարկվել են տարբեր ինստիտուցիոնալ լուծումներ, որոնցից առավել արդյունավետ է համարվում հատուկ ինստիտուցիոնալ մարմինների ստեղծումը՝ կոչված ներկայացնելու ապագա սերունդների շահերը և գնահատելու քաղաքական որոշումների երկարաժամկետ հետևանքները: Այսպիսի մոտեցումները կիրառվել են Հունգարիայում, Իսրայելում^{11,12,13,14} և մի շարք այլ իրավակարգերում:

Շրջակա միջավայրի պաշտպանության անկախ մարմինների միջազգային մոդելների համեմատական վերլուծությունը

Համեմատական ուսումնասիրության շրջանակում քննվող մոդելները ընտրված են երկու չափանիշով. նախ՝ ինստիտուցիոնալ բազմազանությունը, որը հնարավորություն է տալիս բացահայտել տարբեր մոտեցումների ուժեղ և թույլ կողմերը, և երկրորդ՝ Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրաիրավական ավանդույթին համապատասխանությունը: Համեմատական վերլուծությունը կազմակերպված է չորս չափանիշների շուրջ. (ա) սահմանադրականացման ձևը և իրավաբանական ուժի մակարդակը, (բ) ինստիտուցիոնալ ապահովման մոդելը, (գ) իրավակիրառական կառուցակարգերը, և (դ) միջսերնդային պատասխանատվության սահմանադրաիրավական ճանաչումը:

Միացյալ Թագավորության մոդելը

Միացյալ Թագավորության մոդելը հանդիսանում է առաջին համալիր օրինակն այն իրավակարգի, որը երկարաժամկետ բնապահպանական պարտավորությունները ամրագրում է օրենսդրության և ստեղծում անկախ ինստիտուցիոնալ մարմին դրանց իրականացման վերահսկողության համար: «Կլիմայի փոփոխության մասին» 2008 թվականի ակտը (Climate Change Act 2008)¹⁵, ընդունված Միացյալ Թագավորության որիդարանի կողմից 2008 թվականի նոյեմբերի 26-ին, համարվում է աշխարհում առաջին օրենսդրական ակտը, որով ամրագրվել են իրավապարտադիր երկարաժամկետ ածխածնային նպատակներ՝ կախված ոչ թե քաղաքական կոնյունկտուրայից, այլ իրավաբանորեն պարտադիր նորմերից:

Ակտի առանցքային բաղադրիչներն են, առաջին հերթին, ածխածնային բյուջեների համակարգը, որով կառավարությունը պարտավոր է հնգամյա ցիկլերով սահմանել ջերմոցային գազերի արտանետումների ընդհանուր սահմանաչափ, և երկրորդ՝ անկախ Կլիմայի փոփոխության խորհրդի (Climate Change Committee, այսուհետ՝ CCC) ստեղծումը: 2019 թվականի հունիսի 27-ին ուժի մեջ մտած օրենսդրական փոփոխությամբ Միացյալ Թագավորությունը իրավաբանորեն պարտավորվել է մինչև 2050 թվականը հասնել ջերմոցային գազերի զրոյական զուտ արտանետումների, ինչը դարձավ ժամանակակից կլիմայական օրենսդրության գլոբալ չափանիշ:

Կլիմայի փոփոխության խորհուրդը, ակտի 32-րդ հոդվածի իմաստով, հանդիսանում է գործադիրից գործառնության խորհուրդը, տարանջատված վարչական ոչ-գերատեսչական հանրային մարմին, որը կազմված է նախագահից և հինգից ութ անդամներից՝ տարբեր ոլորտների մասնագետներով, և գործում է մշտական քարտուղարության աջակցությամբ: Խորհրդի լիազորությունները ներառում են

չորս հիմնական գործառույթ՝ կառավարությանը մինչև յուրաքանչյուր բյուջետային ցիկլի սկիզբը ածխածնային բյուջեների վերաբերյալ գիտականորեն հիմնավորված առաջարկությունների ներկայացում, բյուջետային նպատակների իրականացման ընթացքի տարեկան գնահատում և Խորհրդարանին հաշվետվություն, կլիմայի փոփոխությանը հարմարվողականության գնահատման ենթահանձնաժողովի գործունեության ապահովում, ինչպես նաև կառավարության կողմից Խորհրդի առաջարկություններից շեղման դեպքում գրավոր հիմնավորման պարտադիր ներկայացման կառուցակարգ:

Մոդելի հիմնական առավելություններն են գիտական հիմնավորվածության և քաղաքականության միջև ինստիտուցիոնալ կապի ձևավորումը, օրենսդրորեն ամրագրված հաշվետվողականության ապահովումը և լայն կիրառելիությունը այլ պետություններում մմանատիպ կլիմայական օրենքների ընդունման միջոցով: Միևնույն ժամանակ, իրավակիրառ պրակտիկան բացահայտել է մոդելի որոշակի սահմանափակումներ. դատարանները արձանագրել են կառավարության ռազմավարությունների անհամապատասխանությունը օրենքի պահանջներին, ինչից հետևում է, որ մոդելը պահանջում է լրացուցիչ դատական վերահսկողություն:

Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության սահմանադրաիրավական մոդելը

Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության սահմանադրաիրավական մոդելը ներկայացնում է շրջակա միջավայրի սահմանադրականացման այն տարբերակը, որով ոչ թե ստեղծվում է անհատական սուբյեկտիվ իրավունք, այլ ձևավորվում է պետական նպատակի նորմ՝ պարտադիր ողջ պետական ապարատի համար: Հիմնական օրենքի (Grundgesetz) 20a հոդվածը¹⁶, ընդունված 1994 թվականի հոկտեմբերի 27-ի սահմանադրական փոփոխությամբ և լրացված 2002 թվականի հուլիսի 26-ին, սահմանում է, որ պետությունը, պատասխանատու լինելով նաև ապագա սերունդների առջև, պաշտպանում է բնական կենսահիմքերը և կենդանիներին սահմանադրական կարգի շրջանակում օրենսդրության միջոցով, ինչպես նաև գործադիր և դատական իշխանությունների գործունեության շնորհիվ՝ համաձայն օրենքի և իրավունքի:

Հիմնական օրենքի 20a հոդվածի սահմանադրաիրավական բնույթը երկար ժամանակ մնում էր դոկտրինալ վեճի առարկա: Գերմանական դասական սահմանադրական դոկտրինայում 20a հոդվածը մեկնաբանվում էր որպես «պետական նպատակի նորմ» (Staatszielbestimmung)՝ ի տարբերություն հիմնարար իրավունքների և իշխանության կազմակերպման սկզբունքների: Սա նշանակում էր, որ նորմը ուղղորդում էր պետական գործունեությունը,

սակայն չէր ստեղծում անհատական հայցելության հիմք:

Կլիմայի պաշտպանության վերաբերյալ Klimaschutz որոշմամբ Գերմանիայի Դաշնային սահմանադրական դատարանը արմատապես վերանայեց 20a հոդվածի դոկտրինալ ընկալումը¹⁷: Դատարանը արձանագրեց, որ Դաշնային կլիմայի պաշտպանության մասին օրենքը հակասում է Սահմանադրությանը, քանի որ ապագա ժամանակահատվածի համար հստակ սահմանափակումների բացակայությունը կարող է ապագա սերունդների վրա դնել անհամաչափ ծանր բեռ: Դատարանը ձևակերպեց «միջժամանակային ազատության երաշխավորման» սկզբունքը, ըստ որի ներկայիս սերնդի գործողությունները չպետք է սահմանափակեն ապագա սերունդների ազատությունների իրացման հնարավորությունները:

Գերմանիայի մոդելում ինստիտուցիոնալ ապահովումն իրականացվում է երկու հիմնական մարմիններով՝ Շրջակա միջավայրի փորձագետների խորհուրդը (Sachverständigenrat für Umweltfragen), որը գործում է որպես անկախ գիտական խորհրդատվական մարմին, և Կլիմայական հարցերի փորձագետների խորհուրդը (Expertenrat für Klimafragen), որը գնահատում է արտանետումների տվյալների հավաստիությունն ու պետական քաղաքականության արդյունավետությունը: Կառավարության կողմից այդ մարմինների դիրքորոշումից շեղման դեպքում պահանջվում է գրավոր հիմնավորում:

Գերմանիայի մոդելը հիմնված է ուժեղ սահմանադրական դատարանի և գիտական խորհրդատվական մարմինների համակցության վրա, ինչը արդյունավետորեն ապահովում է միջսերնդային պատասխանատվության իրացումը: Հայաստանի Հանրապետության համար մոդելի կիրառելիությունը կախված է Սահմանադրական դատարանի դոկտրինի զարգացումից և Սահմանադրության 12-րդ հոդվածի ընդարձակ մեկնաբանությունից կլիմայական և բնապահպանական հարցերի շրջանակում:

Ֆրանսիայի Հանրապետության մոդելը

Ֆրանսիայի Հանրապետության մոդելը հանդիսանում է աշխարհում առաջին օրինակը այն իրավակարգի, որով ստեղծվել է առանձին սահմանադրաիրավական ակտ՝ նվիրված բացառապես շրջակա միջավայրի պաշտպանությանը: Շրջակա միջավայրի խարտիան (Charte de l'environnement)¹⁸ ընդունվել է Ֆրանսիայի որհրդարանի Կոնգրեսի կողմից 2005 թվականի փետրվարի 28-ին և ամրագրվել 2005 թվականի մարտի 1-ի սահմանադրական օրենքով՝ ինտեգրվելով Ֆրանսիայի Հանրապետության 1958 թվականի Սահմանադրությանը:

Խարտիայի սահմանադրաիրավական ուժը

ճանաչվել է Ֆրանսիայի Սահմանադրական խորհրդի 2008 թվականի հունիսի 19-ի թիվ 2008-564 DC որոշմամբ¹⁹, որով հաստատվեց, որ Խարտիայի դրույթները կազմում են «սահմանադրական բլոկի» մաս՝ ունենալով նույն իրավաբանական ուժը, ինչ 1789 թվականի Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հռչակագիրը և 1946 թվականի Սահմանադրության նախաբանը: արտիային հակասող օրենքները ենթակա են անվավեր ճանաչման սահմանադրական վերահսկողության շրջանակում:

Խարտիայի առանցքային դրույթները սահմանում են շրջակա միջավայրում ապրելու իրավունքը, դրա պահպանությանը մասնակցելու, վնասը կանխելու և վերականգնելու պարտականությունները, ինչպես նաև նախազգուշության սկզբունքն ու հանրային մասնակցության իրավունքները: Ֆրանսիական դոկտրինայում դրանք բաժանվում են երկու խմբի՝ անմիջապես կիրառելի (իրավունք և նախազգուշության սկզբունք) և իրականացման համար օրենսդրական կարգ պահանջող դրույթներ (պարտականություններ):

Ֆրանսիայի մոդելում ինստիտուցիոնալ ապահովումն իրականացվում է Կլիմայի բարձր խորհրդի (Haut Conseil pour le Climat) միջոցով, որը ստեղծվել է 2018 թվականին և ստացել օրենսդրական կարգավիճակ 2019 թվականի էներգետիկայի և կլիմայի մասին օրենքով: Այն կազմված է մոտ մեկ տասնյակ փորձագետներից և իրականացնում է կլիմայական քաղաքականության գնահատում, տարեկան հաշվետվությունների ներկայացում և ռազմավարությունների վերլուծություն: Ի տարբերություն գերմանական մոդելի համապարփակ մարմնի, այս խորհուրդը մասնագիտացված է բացառապես կլիմայի ոլորտում:

Նիդեռլանդների Թագավորության մոդելը

Նիդեռլանդների մոդելն էապես տարբերվում է մյուս եվրոպական մոդելներից նրանով, որ սահմանադրականացման ներուժը հիմնականում իրականացվել է ոչ թե սահմանադրական կամ օրենսդրական ակտերի, այլ դատական ակտիվիզմի միջոցով: Այս մոդելի կենտրոնական նախադեպը հանդիսանում է Stichting Urgenda v. State of the Netherlands գործը, որը 2013 թվականին հարուցել է Urgenda հիմնադրամը 886 համատեղ հայցվորների հետ՝ պահանջելով, որպեսզի Նիդեռլանդների կառավարությունը մինչև 2020 թվականի վերջը կրճատի ջերմոցային գազերի արտանետումները 25 տոկոսով՝ 1990 թվականի մակարդակի համեմատ:

Նիդեռլանդների Գերագույն դատարանը (Hoge Raad der Nederlanden) 2019 թվականի դեկտեմբերի 20-ի որոշմամբ²⁰ վերջնականապես հաստատեց որոշումը՝ բացառապես Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 2-րդ (կյանքի իրավունք) և 8-րդ (անձնական և ընտանեկան կյանքի հարգման իրավունք) հոդվածների հիմքով: Որոշու-

մը հաստատեց, որ Կոնվենցիայի նշված հոդվածներից բխող պոզիտիվ պարտավորությունները տարածվում են նաև կլիմայական գլոբալ և երկարաժամկետ ռիսկերի վրա, ճանաչեց պետությունների «մասնակի անհատական պատասխանատվությունը» սեփական արտանետումների համար և մերժեց այն մոտեցումը, թե փոքր արտանետումներ ունեցող պետությունները կարող են խուսափել պատասխանատվությունից:

«Ուրգենդա» հիմնադրամն ընդդեմ Նիդեռլանդների պետության (Urgenda Foundation v. State of the Netherlands) սահմանադրաիրավական նշանակությունն այն է, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 2-րդ և 8-րդ հոդվածները ճանաչվում են որպես բավարար հիմք շրջակա միջավայրի պաշտպանության դատական պարտադրման համար ազգային սահմանադրությունում համապատասխան դրույթների բացակայության պայմաններում: Այս մոտեցումը հաստատվել է նաև Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland որոշմամբ և կիրառելի է Կոնվենցիայի անդամ բոլոր պետությունների, այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետության համար:

Միաժամանակ, Նիդեռլանդների մոդելի կարևոր սահմանափակումն այն է, որ դատական պարտադրման կառուցակարգը հիմնված է ակտիվ քաղաքացիական հասարակության, մասնագիտացված հասարակական կազմակերպությունների և անկախ դատական համակարգի համատեղ գոյության վրա: Հայաստանի Հանրապետության համատեքստում այս մոդելի փոխանցելիությունը ուղղակիորեն կախված է ազգային քաղաքացիական հասարակության կարողություններից և բնապահպանական դատավարությունների մասնագիտացման մակարդակից:

Նոր Զելանդիայի մոդելը

Նոր Զելանդիայի մոդելը ներկայացնում է բնության պաշտպանության սահմանադրաիրավական ճարտարապետության մեջ էապես նորարարական մոտեցում, որով բնական օբյեկտներին շնորհվում է իրավաբանական անձի կարգավիճակ: Այս մոդելի առաջին և ամենալայն ուսումնասիրված օրինակն է «Թե Ավա Տուպուա (Վանգանուի գետի պահանջների կարգավորման մասին)» 2017 թվականի ակտը (Te Awa Tupua Act 2017)²¹, որով Վանգանուի գետին շնորհվել է իրավաբանական անձի կարգավիճակ՝ իր սեփական իրավունքներով և շահերով:

Ակտի 12-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ Թե Ավա Տուպուան՝ Վանգանուի գետի ընդհանուր հովիտի ընկալումը, հանդիսանում է «անբաժանելի և ողջ կենդանի էություն, որը ընդգրկում է գետը՝ դրա ակունքից մինչև ծով, ներառելով բոլոր ֆիզիկական և մետաֆիզիկական տարրերը»²²: 14-րդ հոդվածով գետը ճանաչվում է որպես իրավաբա-

նական անձ՝ Թե Ավա Տուպուայի անունից գործելու և իր շահերը ներկայացնելու համար: Գետի շահերը ներկայացնում է երկու անձից կազմված Թե Պոու Տուպուա մարմինը, որի անդամներից մեկը նշանակվում է մարդի բնիկ ցեղային համայնքի կողմից, իսկ մյուսը՝ Թագի (պետության) կողմից:

Մոդելի դոկտրինալ հիմքում ընկած է մարդի բնիկ ժողովրդի աշխարհայացքը, ըստ որի բնական օբյեկտները դիտարկվում են որպես կենդանի էություններ, իսկ մարդու և բնության հարաբերությունը՝ որպես փոխադարձ պարտականությունների համակարգ: Հայաստանի Հանրապետության համատեքստում Նոր Զելանդիայի մոդելի ուղղակի փոխանցելիությունը զգալիորեն սահմանափակ է, քանի որ Հայաստանում բացակայում է բնիկ ժողովրդի նմանատիպ ինստիտուցիոնալ կարգավիճակը: Միաժամանակ, մոդելի առանձին տարրերը՝ մասնավորապես, պաշտպանվող բնական օբյեկտների իրավաբանական ճանաչումը, կարող են ընդունվել առանձին օրենսդրորեն Սահմանադրության 12-րդ հոդվածի շրջանակում:

Համեմատական ընդհանրացումներ

Քննված հինգ մոդելների համեմատական վերլուծությունը թույլ է տալիս ձևակերպել մի շարք հիմնարար ընդհանրացումներ: Առաջին հերթին, սահմանադրականացման ձևի տեսանկյունից կարելի է տարբերակել չորս հիմնական մոտեցում. (ա) օրենսդրորեն ամրագրված անկախ մարմին (Միացյալ Թագավորություն), (բ) սահմանադրորեն ամրագրված պետական նպատակի նորմ՝ դատաբնական մեկնաբանությամբ (Գերմանիա), (գ) սահմանադրական խարտիայի մոդել (Ֆրանսիա), (դ) Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի վրա հիմնված դատական պարտադրման մոդել (Նիդեռլանդներ):

Միջսերնդային պատասխանատվության սկզբունքի ինստիտուցիոնալ ճանաչման տեսանկյունից առավել ամուր մեխանիզմը գերմանական մոդելն է, որտեղ Klimaschutz որոշմամբ սկզբունքը ստացել է դատաբնական նորմի կարգավիճակ: Մյուս մոդելներում միջսերնդային պատասխանատվությունն ունի ուղղորդող կամ զարգացող բնույթ:

Բոլոր արդյունավետ մոդելների ընդհանուր հատկանիշն է անկախ մասնագիտացված մարմինների առկայությունը, որոնք ապահովում են գիտականության և քաղաքականության ինտեգրումը՝ ունենալով օրենսդրորեն ամրագրված կարգավիճակ, մասնագիտական կազմ, հարաբերական ֆինանսական անկախություն և հաշվետվողականության հստակ կառուցակարգեր: Այս բաղադրիչների համակցումը հանդիսանում է բնապահպանական արդյունավետ կառավարման ինստիտուցիոնալ նախապայման:

Հայաստանի Հանրապետությունում «Շրջա-

կա միջավայրի պահպանության անկախ խորհրդի» ինստիտուցիոնալ մոդելը, կառուցվածքը և լիազորությունների համակարգը

Հայաստանի Հանրապետության համար փոխանցելիության գնահատման տեսանկյունից մոդելները կարող են դասակարգվել հետևյալ կերպ. ամենաբարձր փոխանցելիություն ունի Միացյալ Թագավորության մոդելը՝ օրենսդրական մակարդակով համեմատաբար հեշտ ներդրման շնորհիվ. բարձր է նաև Ֆրանսիայի մոդելը՝ առանձին սահմանադրական ակտի ընդունման հնարավորությամբ. միջին է գերմանական մոդելը՝ պայմանավորված դատական դոկտրինի զարգացման անհրաժեշտությամբ. սահմանափակ՝ Նիդեռլանդների մոդելը՝ քաղաքացիական հասարակության գործունդ, և առավելապես սահմանափակ՝ Նոր Զելանդիայի մոդելը՝ ինստիտուցիոնալ առանձնահատկությունների պատճառով:

Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրաիրավական համակարգի, ինստիտուցիոնալ կարողությունների և միջազգային լավագույն փորձի համապարփակ վերլուծության հիման վրա առաջարկվում է հիբրիդային ինստիտուցիոնալ մոդել, որը համադրում է երեք հիմնական տարրեր. (ա) խորհրդարանական հաստատում և հաշվետվողականություն՝ ապահովելու ժողովրդավարական լեգիտիմություն և ինստիտուցիոնալ անկախություն, (բ) գիտահետազոտական ինքնավարություն՝ երաշխավորելու օբյեկտիվ և գիտականորեն հիմնավորված գնահատականներ, և (գ) վերահսկողական և սահմանափակ կարգավորիչ լիազորություններ՝ ապահովելու քաղաքականության արդյունավետ մոնիթորինգ և հաշվետվողականություն: Իր կառուցվածքով և գործառնություններով առաջարկվող Խորհուրդը համապատասխանում է երաշխավոր ինստիտուտի (guarantor institution) տեսական մոդելին՝ հանդես գալով որպես շրջակա միջավայրի սահմանադրական պաշտպանության և պետության պոզիտիվ պարտավորությունների ինստիտուցիոնալ երաշխավոր²²: Մոդելը հիմնված է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 12-րդ հոդվածի արժեքային հիմքերի վրա և համահունչ է խորհրդարանական կառավարման մոդելի տրամաբանությանը:

Հայաստանի Հանրապետությունում գործող ինստիտուցիոնալ կառուցվածքը, որտեղ շրջակա միջավայրի պահպանության գործառնությունները կենտրոնացված են գործադիր իշխանության համակարգում, բաժնում է կառուցվածքային խնդրահարույց իրավիճակի, որը սահմանադրաիրավական տեսության մեջ բնութագրվում է որպես «շահերի բախման ինստիտուցիոնալ պատճառաբանություն»: Այս խնդիրը արտահայտվում է նրանում, որ պետական մարմինները միաժամանակ կատարում են երեք փոխհակասող գործառնություն. տնտեսական

գարգացման քաղաքականության մշակում և իրականացում, բնական պաշարների շահագործման թույլտվությունների տրամադրում և բնապահպանական վերահսկողության իրականացում: Այս գործառնական համակցումը, կարգավորիչ գավթման տեսության տրամաբանությամբ, հանգեցնում է իրավիճակի, երբ նույն ինստիտուցիոնալ համակարգը պարտավոր է հավասարակշռել կարճաժամկետ տնտեսական շահերը և երկարաժամկետ բնապահպանական պարտավորությունները՝ առանց անկախ արտաքին գնահատման:

Խորհրդի ձևավորման մեխանիզմը պետք է ապահովի երեք հիմնական սկզբունքի համադրում՝ ժողովրդավարական լեգիտիմություն, մասնագիտական փորձաքննություն և ինստիտուցիոնալ անկախություն: Որպես ձևավորման հիմնական եղանակ առաջարկվում է խորհրդարանական ընտրության մեխանիզմը. Խորհուրդը կազմված կլինի յոթ անդամներից, որոնք կընտրվեն Ազգային ժողովի կողմից պատգամավորների ընդհանուր թվի առնվազն երեք հինգերորդ ձայների արդյունքով: Որակյալ մեծամասնության պահանջը ապահովում է, որ որևէ փորձ չի կարող ձևավորվել բացառապես իշխող մեծամասնություն ունեցող քաղաքական ուժի կողմից, այլ պահանջում է լայն քաղաքական համաձայնություն:

Մասնագիտական որակավորման չափանիշները պետք է սահմանվեն սահմանադրական կամ սահմանադրական օրենքի մակարդակով: Առաջարկվում է, որ Խորհրդի անդամները պետք է համապատասխանեն հետևյալ չափանիշներից առնվազն մեկին. (ա) ունենան գիտական աստիճան բնապահպանության, էկոլոգիայի, կլիմայագիտության, բնական ռեսուրսների կառավարման կամ առնչվող բնագավառներում, (բ) ունենան առնվազն տասը տարվա մասնագիտական փորձ բնապահպանական քաղաքականության, իրավունքի կամ կառավարման ոլորտում, (գ) ունենան միջազգայնորեն ճանաչված ներդրում բնապահպանական հետազոտություններում կամ պրակտիկայում, կամ (դ) ներկայացնեն քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ՝ բնապահպանության ոլորտում ճանաչված փորձով:

Ինստիտուցիոնալ անկախության երաշխիքները ներառում են վեց տարվա պաշտոնավարման ժամկետ՝ առանց անմիջական վերընտրության իրավունքի, լիազորությունների դադարեցման հիմքերի սահմանադրորեն կամ սահմանադրական օրենքով սահմանված սպառնիչ ցանկ, խորհրդի անդամների կողմից այլ պետական պաշտոններ զբաղեցնելու և ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելու արգելք, ինչպես նաև վարձատրության օրենսդրորեն ամրագրված և լիազորությունների ընթացքում չնվազող մակարդակ:

Խորհրդի լիազորությունների համակարգը

պետք է կառուցված լինի հետևյալ փոխկապակցված երեք ուղղությունների շուրջ՝ գիտական փորձաքննություն, անկախ մոնիթորինգ և գնահատում, ինչպես նաև սահմանափակ վերահսկողական լիազորություններ²³:

Գիտական փորձաքննություն (պետական ռազմավարության և ծրագրերի կազմման ու իրականացման նկատմամբ, ինչպես նաև դատական վեճերի ժամանակ փորձագիտական եզրակացությունների կազմում): Խորհուրդը պետք է օժտված լինի բնապահպանական դատական վեճերի շրջանակներում «դատարանի բարեկամի» (amicus curiae) կարծիք կազմելու և դատարանին տրամադրելու լիազորությամբ, որը պետք է նպատակ ունենա աջակցելու դատարանին գործի առավել լիարժեք և հիմնավորված քննության հարցում:

Գիտական փորձաքննության շրջանակում որևէ փորձ պետք է իրականացնի, առաջին հերթին, բնապահպանական օրենսդրության նախագծերի պարտադիր փորձաքննություն. Ազգային ժողովը պարտավոր է ներկայացնել Խորհրդին բնապահպանության, բնական ռեսուրսների կառավարման, կլիմայական քաղաքականության և առնչվող ոլորտների բոլոր օրենքների նախագծերը՝ եզրակացության համար: Խորհուրդը երեսուն օրվա ընթացքում տրամադրում է գիտականորեն հիմնավորված եզրակացություն՝ գնահատելով նախագծի համապատասխանությունը սահմանադրական նորմերին, միջազգային պարտավորություններին և գիտական ապացույցներին: Բացասական եզրակացության դեպքում Ազգային ժողովը պարտավոր է քննարկել դիտողությունները և հիմնավորել դրանց ընդունումը կամ մերժումը:

Անկախ մոնիթորինգ և գնահատում: Անկախ մոնիթորինգի շրջանակում Խորհուրդը պետք է իրականացնի շրջակա միջավայրի վիճակի համակարգային մշտադիտարկում, բնապահպանական քաղաքականության արդյունավետության պարբերական գնահատում, բնապահպանական ռիսկերի վաղ նախագուշացման համակարգի վարում, ինչպես նաև հանրային հաշվետվողականության ապահովում Ազգային ժողովի և հանրության առջև:

Սահմանափակ վերահսկողական լիազորություններ: Վերահսկողական լիազորությունների շրջանակում Խորհուրդը պետք է ունենա օրենքով երաշխավորված տեղեկատվության պահանջման իրավունք, ուսումնասիրությունների և տեսչությունների իրականացման լիազորություն, պետական մարմիններին պարտադիր քննարկման ենթակա առաջարկությունների ներկայացման իրավունք, ինչպես նաև հանրային հայտարարությունների հրապարակման հնարավորություն բնապահպանական խախտումների վերաբերյալ: Այս լիազորությունների իրականացման համատեքստում Խորհրդի գործունեությունը պետք է հիմնված լինի

Օրհուսի կոնվենցիայի²⁴ սկզբունքների վրա՝ ապահովելով տեղեկատվության մատչելիություն, հանրային մասնակցություն և արդարադատության հասանելիություն բնապահպանական հարցերում:

Խորհրդի ստեղծման գործնական արդյունավետությունը մեծապես կախված է լիազորությունների հստակ սահմանազատումից գործող պետական մարմինների իրավասություններից: Շրջակա միջավայրի նախարարության հետ հարաբերակցության մեջ Խորհուրդը չպետք է զբաղվի ընթացիկ վարչարարությամբ, թույլտվությունների տրամադրմամբ կամ պետական քաղաքականության անմիջական իրականացմամբ, այլ պետք է հանդես գա որպես անկախ գնահատողական, փորձագիտական և հանրային հաշվետվողականությունն ուժեղացնող մարմին:

Տեսչական մարմինների հետ հարաբերակցության մեջ որիսուրդը չպետք է փոխարինի վարչական վերահսկողության կամ պատժիչ գործառույթը, այլ պետք է կատարի համակարգային գնահատման և կառուցվածքային խնդիրների բացահայտման գործառույթ: Տեսչությունը արձագանքում է կոնկրետ խախտմանը, մինչդեռ Խորհուրդը գնահատում է ամբողջ քաղաքականության արդյունավետությունը:

Դատական իշխանության հետ հարաբերակցության մեջ Խորհուրդը չի փոխարինում դատարանին, սակայն կարող է հանդես գալ որպես մասնագիտական աջակցություն տրամադրող ինստիտուցիոնալ գործընկեր՝ տրամադրելով գիտականորեն հիմնավորված եզրակացություններ բարդ բնապահպանական ռիսկերի կամ ազդեցությունների գնահատման համար: Բացի այդ, Խորհուրդը կարող է դատարաններին ներկայացնել «դատարանի բարեկամի» (*amicus curiae*) կարծիքներ՝ նպաստելով բնապահպանական գործերով իրավական և գիտատեխնիկական հարցերի առավել ամբողջական գնահատմանը:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ հարաբերակցության մեջ Խորհուրդը չպետք է փոխարինի համայնքային ինքնավարությունը, սակայն պետք է ունենա հնարավորություն գնահատելու տեղական մակարդակում ընդունվող այնպիսի որոշումները, որոնք կարող են առաջացնել բարձր բնապահպանական ռիսկեր կամ խաթարել սահմանադրորեն պաշտպանվող հանրային շահը:

Եզրակացություն

Համեմատական իրավագիտական վերլուծությունը բացահայտեց շրջակա միջավայրի պահպանության անկախ մարմինների հինգ հիմնական մոդելներ՝ Միացյալ Թագավորության, Գերմանիայի, Ֆրանսիայի, Նիդեռլանդների և Նոր Զելանդիայի օրինակներով, որոնց ընդհանուր հատկանիշը գիտականության, քաղաքականության և հանրա-

յին հաշվետվողականության ինտեգրումն է: Հետազոտությունը ցույց տվեց, որ արդյունավետ բնապահպանական սահմանադրականացումը պահանջում է նորմատիվ, ինստիտուցիոնալ և իրավակիրառական կառուցակարգերի համակցություն, որտեղ առանցքային նշանակություն ունեն անկախ մասնագիտացված մարմինները՝ որպես երաշխավոր ինստիտուտներ, ինչպես նաև միջսերնդային պատասխանատվության սկզբունքի զարգացումը:

Հայաստանի Հանրապետության համար առաջարկվող հիբրիդային մոդելը, որը համադրում է խորհրդարանական լեգիտիմությունը, գիտահետազոտական ինքնավարությունը և սահմանափակ վերահսկողական լիազորությունները, հնարավորություն է տալիս հարմարեցնել միջազգային լավագույն փորձը ազգային սահմանադրաիրական համակարգին: Դրա իրականացումը պահանջում է Սահմանադրության 12-րդ հոդվածի մեկնաբանության զարգացում, համապատասխան օրենսդրական բարեփոխումներ և անկախ Շրջակա միջավայրի պահպանության խորհրդի ստեղծում: Այս մոդելը կարող է ապահովել սահմանադրական պարտավորությունների առավել արդյունավետ իրականացում, մարդու հիմնարար իրավունքների բնապահպանական բաղադրիչի պաշտպանություն և միջսերնդային արդարության գործնական երաշխավորում՝ որպես Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրաիրական համակարգի արդիականացման կարևոր ուղղություն:

¹ Տե՛ս, Կոտզե Լ. Ջ. Մարդածին դարաշրջանում շրջակա միջավայրի համաշխարհային սահմանադրականությունը (Global Environmental Constitutionalism in the Anthropocene). Օքսֆորդ: Hart Publishing, 2016.

² Տե՛ս, Մեյ Ջ. Ռ., Դեյլի Է. Շրջակա միջավայրի համաշխարհային սահմանադրականություն (Global Environmental Constitutionalism). Քեմբրիջ: Cambridge University Press, 2014.

³ Տե՛ս, Օներյըլդըզ ընդդեմ Թուրքիայի (Öneryıldız v. Turkey [GC], գանգատ թիվ 48939/99, ECHR 2004-XII) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի Մեծ պալատն առաջին անգամ ճանաչեց Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի (կյանքի իրավունքի) խախտումը շրջակա միջավայրի տեխնածին վտանգի համատեքստում՝ ձևավորելով պետության պոզիտիվ պարտավորությունների վերաբերյալ հիմնարար նախադեպ:

⁴ Տե՛ս, Վերայն ԿլիմաՋենիորինեն Շվեյց և այլք ընդդեմ Շվեյցարիայի (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland [GC]), գանգատ թիվ 53600/20, 9 ապրիլի 2024 թ.: ՄԵԴՎ Մեծ պալատն արձանագրեց Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի խախտում՝ կլիմայի փոփոխության դեմ պետության պոզիտիվ պարտավորությունների չկատարման, ինչպես նաև 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում՝ դատարանի մատչելիության անհամաչափ սահմանափակման հիմքով:

⁵ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 12-րդ հոդված, փոփոխություններով՝ ընդունված 06.12.2015թ.:

⁶ Տե՛ս, «Չորրորդ իշխանության» և ինտեգրիտետի ինստիտուտների տեսության համար տե՛ս՝ Ackerman, B. (2000). The New Separation of Powers. Harvard Law Review, 113(3), 633–729; Tushnet, M. (2021). The New Fourth Branch: Institutions for Protecting Constitutional Democracy. Cambridge: Cambridge University Press.

⁷ Khaitan, T. (2021). Guarantor Institutions. Asian Journal of Comparative Law, 16(S1), S40–S59. DOI: 10.1017/asjcl.2021.19.

⁸ Տե՛ս, «Կարգավորիչ զավթման» (regulatory capture) դասական տեսության համար տե՛ս՝ Stigler, G. J. (1971). The Theory of Economic Regulation. The Bell Journal of Economics and Management Science, 2(1), 3–21.

⁹ Տե՛ս, Միջսերնդային արդարության (intergenerational equity) և բնական ժառանգության հավատարմատարության դոկտրինի համար տե՛ս՝ Weiss, E. B. (1989). In Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony, and Intergenerational Equity. Tokyo: United Nations University.

¹⁰ Տե՛ս, BVerfG, Beschluss des Ersten Senats vom 24. März 2021 – 1 BvR 2656/18 u.a. (Klimaschutz / Neubauer et al. v. Germany), Rn. 1–270. Դատարանը ձևակերպեց «միջժամանակային ազատության երաշխավորման» (intertempore Freiheitssicherung) սկզբունքը:

¹¹ Տե՛ս, Հունգարիա. Ապագա սերունդների հարցերով խորհրդարանական հանձնակատար (Parliamentary Commissioner for Future Generations), 2008:

¹² Տե՛ս, Իսրայել. Քննետնի ապագա սերունդների հանձնաժողով (Commission for Future Generations), 2001–2010:

¹³ Տե՛ս, Ուելս. «Ապագա սերունդների բարեկեցության մասին» 2015 թվականի (Ուելս) օրենք (Well-being of Future Generations (Wales) Act 2015):

¹⁴ Տե՛ս, Ուելս. Ուելսի ապագա սերունդների հանձնակատար (Future Generations Commissioner for Wales):

¹⁵ Տե՛ս, Միացյալ Թագավորություն. «Կլիմայի փոփոխության մասին» 2008 թվականի ակտ (Climate Change Act 2008), c. 27. Հասանելի է

¹⁶ Տե՛ս, Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության Հիմնական օրենք (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland), հոդված 20ա (Art. 20a): Հոդվածը սահմանադրության մեջ ներառվել է 1994 թվականի հոկտեմբերի 27-ի սահմանադրական փոփոխությամբ, իսկ 2002 թվականի հուլիսի 26-ի փոփոխությամբ լրացվել է կենդանիների պաշտպանության վերաբերյալ դրույթով:

¹⁷ Տե՛ս, Գերմանիայի Դաշնային սահմանադրական դատարան (Bundesverfassungsgericht, BVerfG), Կլիմայի պաշտպանության գործ (Klimaschutz), 1 BvR 2656/18 և այլք (u.a.), 24 մարտի 2021 թ.: Տե՛ս սույն հոդվածի ծանոթագրություն 9-ը:

¹⁸ Տե՛ս, Ֆրանսիայի 2004 թվականի Շրջակա միջավայրի խարտիա (Charte de l'environnement de 2004), «Շրջակա միջավայրի խարտիայի վերաբերյալ» 2005 թվականի մարտի 1-ի թիվ 2005-205 սահմանադրական օրենք (Loi constitutionnelle n° 2005-205 du 1er mars 2005 relative à la Charte de l'environnement, Ֆրանսիա): Խարտիան ընդունվել է Ֆրանսիայի Խորհրդարանի Կոնգրեսի կողմից 2005 թվականի փետրվարի 28-ին և սահմանադրական ուժ ստացել 2005 թվականի մարտի 1-ին:

¹⁹ Տե՛ս, Ֆրանսիայի Սահմանադրական խորհուրդ (Conseil constitutionnel), 2008 թվականի հունիսի 19-ի թիվ 2008-564 DC որոշում (Décision n° 2008-564 DC du 19 juin 2008):

²⁰ Տե՛ս, Նիդեռլանդների Գերագույն դատարան (Hoge Raad der Nederlanden), 2019 թվականի դեկտեմբերի 20-ի վճիռ, ECLI:NL:HR:2019:2006, «Ուրգենդա» հիմնադրամն ընդդեմ Նիդեռլանդների պետության (Urgenda Foundation v. State of the Netherlands):

²¹ Տե՛ս, «Թե Ավա Տուպուա (Ուանգանուի գետի պահանջների կարգավորման) մասին» 2017 թվականի ակտ (Te Awa Tupua (Whanganui River Claims Settlement) Act 2017), Հանրային ակտ 2017 թիվ 7 (Public Act 2017 No. 7), Նոր Զելանդիա:

²² Տե՛ս, Խորհրդի՝ որպես երաշխավոր ինստիտուտի բնութագրման համար տե՛ս՝ Khaitan, T. (2021). Guarantor

Institutions, նշվ. աշխ., էջ S40–S59:

²³ Տե՛ս, Խոփիթի կազմում գործող մասնագիտացված վեճերի լուծման (արբիտրաժային) կառուցակարգի հարցը հեղինակի կողմից քննվում է առանձին հոդվածում՝ «Շրջակա միջավայրի վերաբերյալ վեճերի լուծումը արբիտրաժի միջոցով» վերնագրով, ուստի սույն հոդվածում այն ինքնուրույն չի քննարկվում:

²⁴ Տե՛ս, «Շրջակա միջավայրի հարցերում տեղեկատվության մատչելիության, որոշումների կայացմանը հանրության մասնակցության և արդարադատության մատչելիության մասին» կոնվենցիա (Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters, Aarhus Convention), 25 հունիսի 1998 թ., 2161 UNTS 447:

Օգտագործված աղբյուրների ցանկ

Իրավական ակտեր

1. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, փոփոխություններով՝ ընդունված 06.12.2015 թ.
2. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիա (Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights)), 4 նոյեմբերի 1950 թ., ETS No. 5:
3. «Շրջակա միջավայրի հարցերում տեղեկատվության մատչելիության, որոշումների կայացմանը հանրության մասնակցության և արդարադատության մատչելիության մասին» կոնվենցիա (Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention)), 25 հունիսի 1998 թ., 2161 UNTS 447:
4. «Կլիմայի փոփոխության մասին» 2008 թվականի ակտ (Climate Change Act 2008), շ. 27, Միացյալ Թագավորություն:
5. Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության Հիմնական օրենք (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland), 23 մայիսի 1949 թ., փոփոխություններով (mit Änderungen):
6. Ֆրանսիայի 2004 թվականի Շրջակա միջավայրի խարտիա (Charte de l'environnement de 2004), «Շրջակա միջավայրի խարտիայի վերաբերյալ» 2005 թվականի մարտի 1-ի թիվ 2005-205 սահմանադրական օրենք (Loi constitutionnelle n° 2005-205 du 1er mars 2005), Ֆրանսիա:
7. «Թե Ավա Տուպուա (Ուանգանուի գետի պահանջների կարգավորման) մասին» 2017 թվականի ակտ (Te Awa Tupua (Whanganui River Claims Settlement) Act 2017), Հանրային ակտ 2017 թիվ 7 (Public Act 2017 No. 7), Նոր Զելանդիա:

Դատական ակտեր

8. Վերայն ԿլիմաՁենիորինեն Զվեյց և այլք ընդդեմ Զվեյցարիայի (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland [GC]), գանգատ թիվ 53600/20, 9 ապրիլի 2024 թ.
 9. Օներյուդզն ընդդեմ Թուրքիայի (Önerioldiz v. Turkey [GC]), գանգատ թիվ 48939/99, ECHR 2004-XII:
 10. Լոպես Օստրան ընդդեմ Իսպանիայի (López Ostra v. Spain), գանգատ թիվ 16798/90, 9 դեկտեմբերի 1994 թ., Series A, թիվ 303-C:
 11. Տատարն ընդդեմ Ռումինիայի (Tătar v. Romania), գանգատ թիվ 67021/01, 27 հունվարի 2009 թ.
 12. Ֆադեյևա ընդդեմ Ռուսաստանի (Fadeyeva v. Russia), գանգատ թիվ 55723/00, ECHR 2005-IV:
 13. Գերմանիայի Դաշնային սահմանադրական դատարան (Bundesverfassungsgericht, BVerfG), Առաջին սենատի 2021 թվականի մարտի 24-ի որոշում (Beschluss des Ersten Senats vom 24. März 2021), 1 BvR 2656/18, «Կլիմայի պաշտպանության» («Նոյքաուերը և այլք») գործ (Klimaschutz / Neubauer et al.):
 14. Նիդեռլանդների Գերագույն դատարան (Hoge Raad der Nederlanden), 2019 թվականի դեկտեմբերի 20-ի վճիռ, ECLI:NL:HR:2019:2006, «Ուրգենդա» գործ (Urgenda):
 15. Ֆրանսիայի Սահմանադրական խորհուրդ (Conseil constitutionnel), 2008 թվականի հունիսի 19-ի թիվ 2008-564 DC որոշում (Décision n° 2008-564 DC du 19 juin 2008):
- Գիտական գրականություն
16. Աքերման Բ. Իշխանությունների բաժանման նոր մոդելը (The New Separation of Powers). Harvard Law Review, 113(3), 2000, էջ 633–729:
 17. Բողանսկի Դ., Բրունեն Զ., Ռաջամանի Լ. Կլիմայի փոփոխության միջազգային իրավունք (International Climate Change Law). Օքսֆորդ: Oxford University Press, 2017:
 18. Բոյլ Ա. Է. Մարդու իրավունքները և շրջակա միջավայրը. ը՞րն է հաջորդ քայլը (Human Rights and the Environment: Where Next?). European Journal of International Law, 23(3), 2012, էջ 613–642:
 19. Խայտան Թ. Երաշխավորող ինստիտուտներ (Guarantor Institutions). Asian Journal of Comparative Law, 16(S1), 2021, էջ S40–S59:
 20. Նոքս Ջ. Հ. Մարդու իրավունքների և շրջակա միջավայրի վերաբերյալ շրջանակային սկզբունքներ (Framework Principles on Human Rights and the Environment). UN Doc. A/HRC/37/59, 2018:
 21. Կոտզե Լ. Ջ. Մարդածին դարաշրջանում շրջակա միջավայրի համաշխարհային սահմանադրականությունը (Global Environmental Constitutionalism in the Anthropocene). Օքսֆորդ: Hart Publishing, 2016:

22. Մեյ Ջ. Ռ., Դեյլի Է. Շրջակա միջավայրի համաշխարհային սահմանադրականություն (Global Environmental Constitutionalism). Քեմբրիջ: Cambridge University Press, 2014:
23. Մենդա Ֆ., Փիլ Ջ. Միջազգային բնապահպանական իրավունքի սկզբունքները (Principles of International Environmental Law, 4th ed.). Քեմբրիջ: Cambridge University Press, 2018:
24. Շելթոն Դ. Մարդու իրավունքները և շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը (Human Rights and Environmental Protection). Environmental Policy and Law, 32(1), 2002, էջ 1–6:
25. Ստիգլեր Ջ. Ջ. Տնտեսական կարգավորման տեսությունը (The Theory of Economic Regulation). The Bell Journal of Economics and Management Science, 2(1), 1971, էջ 3–21:
26. Թուշնեթ Մ. Նոր չորրորդ իշխանությունը. սահմանադրական ժողովրդավարությունը պաշտպանող ինստիտուտներ (The New Fourth Branch: Institutions for Protecting Constitutional Democracy). Քեմբրիջ: Cambridge University Press, 2021:
27. Վալս Է. Բ. Արդարություն ապագա սերունդների նկատմամբ. միջազգային իրավունք, ընդհանուր ժառանգություն և միջսերնդային արդարություն (In Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony, and Intergenerational Equity). Տոկիո: United Nations University, 1989:

Карен Туманян

Член Высшего судебного совета

РЕЗЮМЕ

Международные модели независимых советов по охране окружающей среды и их применимость в РА

В статье с применением сравнительно-правового метода исследуются международные модели институциональной организации независимых органов по охране окружающей среды на примере Соединённого Королевства, Федеративной Республики Германия, Французской Республики, Королевства Нидерландов и Новой Зеландии. Анализируются конституционно-правовой статус указанных моделей, их функциональные полномочия, механизмы подотчётности и эффективность правоприменительной деятельности в свете доктрины современных конституционных §**гарантирующих институтов** (guarantor institutions).

По результатам исследования обосновывается, что создание в Республике Армения **Независимого совета по охране окружающей среды** в качестве гибридного конституционно-правового института, сочетающего парламентскую легитимность, научно-исследовательскую автономию и ограниченные контрольные полномочия, представляет собой необходимую институциональную предпосылку для эффективной защиты основных прав человека и реализации позитивных обязательств государства в сфере охраны окружающей среды.

Ключевые слова: экологическое право, конституционализация, независимые государственные органы (guarantor institutions), позитивные обязательства государства, межпоколенческая справедливость, Европейский суд по правам человека, Орхусская конвенция, гибридная институциональная модель, регуляторный захват (regulatory capture), климатическая справедливость.

Karen Tumanyan

Member of the Supreme Judicial Council

SUMMARY

International models of independent environmental councils and their applicability in the RA

This article examines international models for the institutional organization of independent environmental protection bodies through the application of the comparative legal method, drawing on the experiences of the United

Kingdom, the Federal Republic of Germany, the French Republic, the Kingdom of the Netherlands, and New Zealand. It analyzes the constitutional and legal status of these models, their functional powers, accountability mechanisms, and regulatory effectiveness in light of the contemporary constitutional doctrine of **guarantor institutions**.

The study concludes that the establishment of an **Independent Environmental Council** in the Republic of Armenia as a hybrid constitutional institution—combining parliamentary legitimacy, scientific autonomy, and limited oversight powers—constitutes an essential institutional prerequisite for the effective protection of fundamental human rights and the implementation of the State’s positive obligations in the field of environmental protection.

Key words: environmental law, constitutionalization, guarantor institutions, positive obligations, intergenerational justice, European Court of Human Rights, Aarhus Convention, hybrid institutional model, regulatory capture, climate justice.

Բնագիրը ներկայացվել է 10.07.2026թ.
Ընդունվել է տպագրության 20.07.26թ.